

TA'LIM TIZIMI MODERNIZATSIYALASHUVINING IJTIMOIIY- FALSAFIY ASOSLARI

Jumaniyoz Ramatov

Toshkent davlat transport universiteti

Professori, f.f.doktori

Mirshod Hasanov

Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

Sanoat Rahmonova

Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola ta'lim tizimi modernizatsiyalashuvining ijtimoiy-falsafiy asoslari. Globallashuvning zamonaviy davri ta'limni, ayniqsa oliy ta'lim tizimini tashkil etish, boshqarish va mazmuniga yangi talablarni qo'yar ekan, buning uchun Oliy ta'lim tizimi ham globallashuvning noaniq jarayonlari va jamiyatning tezkor texnologik va axborot taraqqiyotidan kelib chiqadigan talablarga maksimal darajada javob berishi kerak bo'ladi. OTMga oid davlat siyosatini amalga oshirish istiqbollari o'ziga xos mahsuli bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, kategoriya, davlat siyosati, Ijtimoiy integratsiyalashuv, ta'lim, konsepsiya, demokratlashuv, Ijtimoiy integratsiyalashuv, ma'rifatparvarlar.

ABSTRACT

This article is about the socio-philosophical foundations of the modernization of the educational system. As the modern era of globalization puts new demands on education, especially on the organization, management and content of the higher education system, the higher education system must respond to the demands arising from the uncertain processes of globalization and rapid technological and informational development of society. will have to give. The prospects for the implementation of the state policy on OTM are explained by its specific product.

Key words: Educational system, category, state policy, Social integration, education, concept, democratization, Social integration, enlighteners.

KIRISH

Modernizatsiya mavzusidagi zamonaviy fikr va mulohazalar XX- asrning 50-yillarida AQShda paydo bo'lgan, lekin buni keyingi barcha o'n yilliklarning siyosiy bahsiga kuchli ta'sir ko'rsatgan modernizatsiya nazariyasi bilan tenglashtirish kerak emas. "Qoloqlik" dan "zamonaviylik" ga o'tish muammolarini hal qilish uchun

ishlab chiqilgan ushbu Amerika konsepsiyasi Ikkinchi Jahon Urushidan keyingi davrning o'ziga xos mahsuli edi. Ko'plab soddalashtirishlarga asoslanib, modernizatsiya nazariyasi tarixiy jarayonni bir qatorli va alternativasiz deb talqin qiladi. Shu jumladan G'arbda ko'p marta qattiq tanqidlarning obyektiga aylandi. Modernizatsiya haqidagi dastlabki konseptual g'oyalar XX asrning 50-60 yillariga kelib ancha mufassal darajada shakllanganligi manbalar-dan ma'lumdir. Ularga ko'ra modernizatsiya haqidagi nazariyalar o'z taraqqiyotida dastlab, 1950-1960, 1960-1970, 1980-1990 yillardan iborat uch muhim bosqichni bosib o'tgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XIX va XX asrlar boshlarida faoliyat yuritgan g'arb faylasuf, sotsiolog va iqtisodchi olimlaridan M.Veber, F.Tennis, E.Dyurkgeym kabilarning g'oyalari modernizatsiya nazariyasining rivojlanishi uchun muhim turtki bo'lib xizmat qildi. Modernizatsiya haqidagi qarashlar rivojida G.Almond va D.Pauellning 1966 yilda nashr etilgan "Qiyosiy politologiY. Taraqqiyot konsepsiyasi nuqtai nazaridan yondashuv" asari, D.Apterning 1965 yilda nashr etilgan "Modernizatsiya siyosati" nomli asari, S.Lipsedning 1960 yilda nashr etilgan "Siyosiy odam", L.Payning 1966 yilda nashr bo'lgan "Siyosiy taraqqiyot aspektlari, tahliliy tadqiqot" nomli asari, D.Rostouning 1967 yilda nashr etilgan "Millatlar dunyosi" nomli asari, SH.Eyzenshtadtning 1966 yilda nashr etilgan "Moderniza-siyalashuv: norozilik va o'zgarishlar" nomli asari, S.Xantingtonning 1968 yilda nashr etilgan "O'zgarayotgan jamiyatlardagi siyosiy tartibot" nomli asarida bildirilgan g'oyalar muhim rol o'ynadi.

Lekin biz faylasuf olimlarning tadqiqotlarini kuzatsak, Gegel va zamonaviylik mavzusini ko'ramiz. Gegel falsafasining bir qator qoida-larini talqin qilishda biz modernizatsiya va zamonaviylikning yangi ijtimoiy-siyosiy muammolarini ko'rishimiz mumkin. Olimlarning bu borada Gegelga murojaat qilganligini kuzatamiz. 1975 yilda Charlz Teylor o'zining "Gegel" nomli fundamental ishida Gegel g'oyalarining hozirgi zamonning ijtimoiy tarqoqlik, begonalashish, erkinlikni anglash va insonning ichki uyg'unligi kabi muammolarini tushunish uchun muhimligini ko'rsatdi. Teylorning yondashuvi ancha ta'sirchan bo'lib qoldi. Yurgen Xabermas 1980 va 1990 yillarda keng rezonans va qizg'in munozaralarga sabab bo'lgan "Zamonaviylik to'g'risida falsafiy nutq" (1985) nomli klassik asarida Gegelni zamonaviylik muammosini qo'ygan birinchi faylasuf, deb atadi. Xabermas hozirgi zamon va postmodern falsafasida shubha ostiga qo'yilgan zamonaviylik va ratsionallik o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun Gegelning g'oyalariga murojaat qilishni taklif qildi. Xabermasning so'zlariga ko'ra, Gegel birinchi bo'lib zamonaviylik muammosini falsafiy muammo sifatida tan olgan va ratsionallik, vaqt va zamonaviylikni aks ettirish o'rtasidagi bog'liqlikni ijtimoiy, madaniy va tarixiy

hodisa sifatida kashf etgan. Uning fikricha, Gegel tomonidan tuzilgan ushbu vazifa falsafadagi zamonaviylik haqidagi barcha keyingi bahslarni oldindan belgilab qo‘ygan. Habermas Gegelning zamonaviylikning falsafiy nutqidagi o‘rnini aniqlashga katta hissa qo‘shdi.

Ma‘lumki, modernizatsiya nazariyalari rivojining dastlabki bosqichida universalizmga asoslangan metodologik yondashuvlar ustuvorlik qilgan edi. Unga ko‘ra, dunyodagi barcha xalqlarning taraqqiyoti bir xil yo‘nalishda ro‘y beradi, universal bosqichlarni bosib o‘tadi va bunda bir-biriga o‘xshash, mantiqan yaqin bo‘lgan qonuniyatlar amal qiladi, deb hisoblandi. Ushbu qarashlarga binoan modernizatsiya jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayoti quyidagi o‘zgarishlarni o‘z boshidan kechiradi:

- Oddiy sotsial strukturadan murakkab tizimga o‘tiladi;
- Ijtimoiy integratsiyalashuv iqtisodiy mohiyat kasb etadi;
- Etatizmdan bozor munosabatlariga o‘tish ro‘y beradi;
- Inson tabiatning bir bo‘lagi ekanligi holatidan ijodkor – kashfiyotchi holatiga o‘tadi;

- Odamlar ongida plyuralistik qarashlar ro‘y beradi;

- Totalitarizm va avtoritarizmdan demokratiyaga o‘tish ro‘y beradi.

Modernizatsiya hodisasining yirik nazariyotchilaridan biri amerikalik va isroillik sotsiolog, rivojlanish, inqilob va modernizatsiyaning umumiy nazariy muammolarini tadqiq etgan olim, sivilizatsiyalar va qiyosiy tadqiqotlar sohasidagi mutaxassis Shmuel Noy Eyzenshtadt (yoki Ayzenshtadt) modernizatsiya hodisasining o‘ziga xos xususiyatini ta’riflar ekan “Modernizatsiya - bu an’anaviy agrar jamiyatdan zamonaviy industrial va undan keyin postindustrial jamiyatga o‘tishdir” deb ta’kidlagan.

Ta’kidlab o‘tish joizki, modernizatsiya paradigmasi doirasida dunyo olimlari tomonidan turli xil nazariy-metodologik modellar ham taklif qilingan bo‘lib, jumladan, U.Rostou, A.Organskiy, D.Lerner, S.Blek kabi mutaxassislar tomonidan modernizatsiya jarayonlarining mazmunini izohlash uchun “linear (yagona yo‘nalishdagi)model” g‘oyasi ilgari suriladi. Amerikalik iqtisodchi, tarixchi va sotsiolog Uolt Uitmen Rostouning “Taraqqiyot bosqichlari” nazariyasi, o‘z mohiyatiga ko‘ra, marksizmning sinfiy kurash g‘oyalariga qarama-qarshi qaratilgan bo‘lib, u o‘z qarashlarida insoniyat tarixiy taraqqiyotini “ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya” nazariyasidan farqli o‘laroq yuksalish bosqichlariga, ya’ni –“an’anaviy jamiyat”, “o‘tish jamiyati”, “industrial jamiyat” va “yuksak darajadagi rivojlangan ommaviy iste’molchilik jamiyati” bosqichlariga ajratadi hamda taraqqiyot bosqichlarini bir biridan ajratib turuvchi asosiy mezon qilib, fan- texnika yutuqlariga

asoslanuvchi “sanoat ishlab chiqarishi darajasini” ko‘rsatadi. Demak, modernizatsiyaga nisbatan orqaga qaytmas va progressiv hodisa sifatida yondashilgan. Mazkur model mohiyatiga asosan modernizatsiya inson ongi va xulq-atvorining barcha jihatlarida o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi.

G‘arb olimi M.Leviy tomonidan partsial (qisman) modernizatsiya-lashuv modeli taklif qilindi. Unga ko‘ra modernizatsiya “nisbatan modernizatsiya bo‘lmagan” jamiyatdan, “nisbatan modernizatsiya bo‘lgan” jamiyatga uzoq davr davomida o‘tishdan iboratdir. P.Shtomp, R.Robertson, U.Bek, K.Myuller, V.Sapf, A.Turen, S.Xantington kabi olimlar modernizatsiyaning ko‘p yo‘nalishli modelini asoslab berdilar. Mazkur model mualliflari modernizatsiya jarayonlarini faqatgina G‘arbgga xos bo‘lgan institutlarga va qadriyatlariga intilish, deb tushunmaslik kerak, aksincha modernizatsiyaning har bir jamiyatga xos bo‘lgan o‘ziga xos yo‘nalishlari ham mavjud bo‘lishi mumkindir, degan qarashlarni ilgari surdilar”.

Modernizatsiyaning XX asr ikkinchi yarmiga kelib shakllangan konservativ va liberal yo‘nalishlari, ular o‘rtasidagi ayrim farqlarga qaramasdan, modernizatsiya zamirida siyosiy barqarorlik va jamiyatning izchil demokratalashuv holati yotishini e‘tirof qilib o‘tganlar. Jumladan, S.Xantington siyosiy modernizatsiya jamiyat siyosiy institutlarining, jamiyatdagi ijtimoiy tafakkurning demokratalashuvidan iboratdir, deb hisoblaydi. Uning xulosalariga ko‘ra, “mamlakat hayotining boshqa sohalarida, masalan, ijtimoiy, iqtisodiy, fan, madaniyat, ta‘lim yo‘nalishlarida bo‘ladigan modernizatsiya jarayonlari ham oxir-oqibatda jamiyat demokratalashuviga olib keladi”. Olim o‘z fikrida ta‘limdagi modernizatsiya ham jamiyat demokratiyalashuviga yordamlashishiga ishonadi va o‘z pozitsiyasini o‘zgartirmaydi. Modernizatsiya nazariyasi va amaliyoti haqidagi g‘oyalar va qarashlar mohiyatidan kelib chiqib ta‘kidlash joizki, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va mamlakatlar hayotidan chuqur o‘rin egallashi uchun siyosiy modernizatsiya hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Zero, aynan modernizatsiya jarayonlari tufayli fuqarolik jamiyati asoslari, institutlarini mutanosib ravishda vujudga keltirish uchun real imkoniyatlar yaratiladi. Aslida modernizatsiya nazariyasi jamiyatlarda modernizatsiya jarayonini tushuntirish uchun mo‘ljallangan nazariyadir. Nazariya "an'anaviy" mamlakatlarni rivojlanishga ko‘proq rivojlangan mamlakatlar singari jalb qilishi mumkin, degan taxmindan kelib chiqib, har qanday ma‘lum bir mamlakat rivojlanishining ichki omillarini ko‘rib chiqadi. Modernizatsiya nazariyasi ijtimoiy taraqqiyot va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shadigan ijtimoiy o‘zgaruvchilarni aniqlashga va ijtimoiy evolyusiya jarayonini tushuntirishga harakat qiladi. Garchi olimlarning hech biri jamiyatning o‘zini modernizatsiya qilish jarayonini inkor qilmasa ham (an'anaviy jamiyatdan sanoat jamiyatiga o‘tish), nazariyaning o‘zi ham marksistlar, ham erkin bozor g‘oyasi

vakillari va tarafdorlari tomonidan qaramlik nazariyasi jiddiy tanqidga uchragan, chunki u tarixiy jarayonning soddalashtirilgan ko‘rinishini anglatadi. Tarixni takomillashtirish, zamonaviylashtirish yoki yangilash jarayonida ko‘rib chiqiladigan yondashuv "modernizatsiya yondashuvi" deb nomlanadi. Tarixiy ahamiyatiga kelsak, modernizatsiya yondashuvi tarixni an’anaviy jamiyatdan zamonaviy jamiyatga, agrar jamiyatdan sanoat jamiyatiga o‘tish jarayoni sifatida qaraydi. Modernizatsiya yondashuvining asosiy maqsadi modernizatsiyani o‘rganishdir. XX asrning o‘rtalarida Amerikada Talkott Parsons va Semyuel Xantington singari shaxslar 1960-yillarda modernizatsiya jarayonida nazariyaning kuzatilgan ijtimoiy jarayonlarga mos kelmasligi tufayli keskin tanqid qilindi. Bunday jamiyatlar natijada zamonaviy paradigma sifatida rad etildi. Xantingtonning so‘nggi mag‘lubiyati 1972-1973 yillarda Immanuil Vallerstayn va Charlz Tilining say-harakatlari bilan sodir bo‘lgan. Keyinchalik nazariyani qayta tiklashga urinishlar asosan mafkuraviy xarakterga ega bo‘lgan "tarixning oxiri" va sivilizatsiyalar to‘qnashuvi tushunchalari bilan bog‘liq bo‘lgan. Modernizatsiyalashning mumtoz konsepsiyalarining aksariyatida sanoat jamiyatini shakllantirishga ahamiyat beriladi, modernizatsiya sanoatlashtirishga parallel ravishda davom etayotgan jarayon sifatida, an’anaviy agrar jamiyatni sanoat jamiyatiga aylanishi sifatida qaralib, u iqtisodiy tizimni o‘zgartirish, texnik jihozlash va mehnatni tashkil etish nuqtai-nazaridan ko‘rib chiqiladi. Qishloq xo‘jaligidan sanoat jamiyatlariga o‘tish oqibatlari ijtimoiy meyorlarga shunchalik ta’sir ko‘rsatdiki, ular bu o‘zgarishlarni tavsiflashga va tushunishga intiladigan mutlaqo yangi ilmiy maktablarni yaratilishga sabab bo‘ldi. Olimlar bunday pozitsiyalarda "birlamchi" va "ikkilamchi" modernizatsiyani ajratib, tahlil qila boshlashdi. "Birlamchi" modernizatsiya, deganda sanoat inqiloblari davrida amalga oshirilgan jarayon tushuniladi - "kashshof modernizatsiya" klassik "toza" turi sifatida. "Ikkilamchi" modernizatsiya, deganda uchinchi dunyo mamlakatlarida sanoat jamiyatining shakllanishiga hamroh bo‘ladigan jarayon tushuniladi - bu sanoat-bozor ishlab chiqarish mamlakatlarida sinovdan o‘tgan yetuk modellar va iloji bo‘lsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqalar mavjud bo‘lganda amalga oshiriladi, savdo-sanoat va madaniy sohalarda bo‘lgani kabi.

Tadqiqotchilar modernizatsiyaning hal qiluvchi omili ijtimoiy o‘zgarishlarga va iqtisodiy o‘sishga to‘sqinlik qiluvchi an’anaviy qadriyatlarni yengib o‘tish va ularni iqtisodiy subyektlarni yangilikka undaydigan qadriyatlar bilan almashtirish - yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, yaratish va tarqatish hamda yangi tashkiliy va iqtisodiy munosabatlar (fikir tugamagan). Bundan tashqari, G‘arb jamiyatlarining aksariyatida sanoatlashtirish oldida ham jamoat ongidagi o‘zgarishlar, ham

iqtisodiyotdagi o'zgarishlar, ishlab chiqarishning rivojlanishi va milliy bozorlarning shakllanishi bo'lgan.

Modernizatsiya nazariyasini ishlab chiqish asosan uch bosqichga ajratilib tadqiq etila boshlandi. Birinchi bosqich zamonaviy "modernizatsiya" konsepsiyasi bo'lib, u XX asrning o'rtalarida Yevropa mustamlakachilik imperiyalarining qulashi va ko'plab yangi davlatlarning paydo bo'lishi paytida shakllangan. XX asrning o'rtalaridan boshlab esa G'arb davlatlari va uchinchi dunyo davlatlarining modernizatsiyalashdagi roli qayta ko'rib chiqila boshlandi. Britaniya akademiyasi va amerika faylasuflar jamiyati a'zosi, amerikalik filosof, sotsiolog va davlat arbobi, professor K.Kalxunning fikriga ko'ra modernizatsiya haqidagi g'oyalarni ishlab chiqish "Amerika liberal-markazchi ziyolilarining loyihasi edi". Shu bilan birga, AQSH hukumati ijtimoiy o'zgarishlar va siyosiy taraqqiyot jarayonlarini tushuntirish uchun yangi nazariy yondashuvlarni shakllantirish bo'yicha siyosiy talabni ishlab chiqdi. Keyinchalik professor Kreyg Kalxun bir necha bor bu haqda yana shunday yozgan: "Modernizatsiya haqida gap ketganda, bu aniq Ikkinchi jahon urushidagi g'alabadan keyin paydo bo'lgan Amerika nazariyasi ekanligini anglash juda muhimdir. Bu Amerika liberal-markazchi ziyolilarining loyihasi edi. Modernizatsiya nazariyasi Amerikadan, birinchi navbatda G'arbiy Yevropaga tarqalishi kerak edi, garchi u AQShda rivojlanayotgan bo'lsa ham, u boshqa mamlakatlarda qabul qilinishi kerak. Ammo zamonaviylashtirish nazariyasini ishlab chiquvchi markaziy agentlik Ijtimoiy fanlar kengashi edi». Demak, biz modernizatsiya nazariyasini Ikkinchi jahon urushidan keyin boshlangan davr mahsulidir, deyishimiz mumkin. Bu AQShning to'g'ridan-to'g'ri mustamlakachilik qaramligidan xalos bo'lgan "uchinchi dunyo" mamlakatlarini intellektual jihatdan bo'ysundirish va iloji bo'lsa, Sovet Ittifoqi boshchiligidagi sotsialistik mamlakatlarni o'zlarining mafkuraviy ta'sir doirasiga kiritish istagini aks ettirdi. 2006 yil 17 yanvarda "Prezident" mehmonxonasida "Modernizatsiya va globallashuv nazariyalari: ularni kim va nima uchun ixtiro qildi?" ma'ruzasida (Moskva) Kreyg Kalxun nazariya asoschilarini quyidagicha tavsifladi: «Parsons va Shilz, ehtimol, ushbu maktabning 1910-yillarda tug'ilgan eng taniqli asoschilaridan biri. Ular Ikkinchi jahon urushidan oldin olimlar sifatida shakllangan. E'tibor bering, ularning deyarli hech biri jang qilmagan, ular urush paytida razvedka va tahlil bo'limlarida xizmat qilishgan ... Urushdan keyin Vashingtondagi byurokratik tuzilmalardagi umumiy xizmat ularni birlashtirdi va ular g'alaba bilan urushdan keyin qanday bo'lishini o'ylay boshladilar. Qo'shma Shtatlarning, Amerika davlatining qudrati uzoq muddatli hukmronlikka aylantirilishi kerak». Parsons va Shilzning asosiy g'oyalari quyidagilarga asoslandi: Darajalar va maqomlarning ko'p asrlik ierarxiyasiga ega an'anaviy mamlakatlar mavjud. Va yanada dinamik

demokratik mamlakatlar mavjud. An'anaviylik iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarga to'sqinlik qiladi va demokratiya taraqqiyotga yordam beradi. Shuning uchun an'anaviy mamlakatlar o'z rivojlanishlarida orqada qolmoqdalar, ular o'rta asrlarda, o'tmishda qolgan. Demokratik rivojlangan mamlakatlar esa zamonaviylikning yuzini belgilaydi. Amerika Qo'shma Shtatlari va boshqa rivojlangan mamlakatlarning vazifasi qoloq an'anaviy mamlakatlarni zamonaviylikka olib kelish. Kreyg Kalxunning so'zlariga ko'ra, "bu an'anaviy deb nomlangan mamlakatlar hukumatlari va xalqlari Garvard, Oksford yoki Berkli olimlari bergan nazariy bashoratlar va siyosiy ko'rsatmalarni ishtiyoq bilan qabul qilishlari kerak bo'lgan aksiomaga asoslandi. Ularning barchasi zamonaviy bo'lishni xohlashi kerak, deb ishonganligi sababli, har bir inson zamonaviy dunyoning rivojlanish darajasiga ko'tarilishi kerak, bu savolning shakllanishidan - an'anaviy va zamonaviy dunyo o'rtasidagi ikkilikdan kelib chiqqan.

T.Parsons va E.Shilz nazariyasi Qo'shma Shtatlardagi siyosiy va ishbilarmon doiralarni qiziqtirgan. Uni rivojlantirish uchun davlat va xususiy mablag'lardan juda katta mablag' ajratildi. Eng sahovatli grantlar Ford jamg'armasi tomonidan berildi, chunki uning ortidagi biznes modernizatsiya nazariyasini o'zlashtirgan mamlakatlar ham katta foyda va'da qilgan Amerika sarmoyalarini qabul qilishini tushunar edi. Siyosatchilar uchun ushbu nazariya uchinchi dunyo mamlakatlaridagi hukumatlarga maslahatchi sifatida yuborilgan mutaxassislar uchun juda ko'p ish o'rinlarini yaratishi muhim edi. Ajoyib moliyalashtirish tufayli Talkott Parsons va Edvard Shilz tomonidan ishlab chiqilgan yo'nalish tezda AQSH va Yevropada o'z tarafdorlarini topdi. Modernizatsiya nazariyasi 1950 yillarning oxiri -1960 yillarda, Daniel Lerner, Nil Smelzer, Everett Xagen, Marion Levi, Devid Apter va boshqalarning monografik asarlari nashr etilganida keng tarqatildi, bu harakatchanlik klassik nazariyaga asos yaratdi. Uning yaratuvchilari ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar bir yo'nalish, shuning uchun kam rivojlangan mamlakatlar ko'proq rivojlangan davlatlar singari yo'l tutishi kerak deb hisoblashgan. Ular o'zgarishlarni qaytarib bo'lmay-digan va rivojlanish jarayonini muqarrar ravishda ma'lum bir yakun - modernizatsiyaga olib borishini ta'kidladilar. Ularning nuqtai nazari bo'yicha o'zgarishlar asta-sekin, doimiy, to'planuvchan va tinchdir. Shuningdek, ular o'zgarish jarayonlaridan o'tadigan bosqichlar albatta ketma-ketlikda bo'lishiga ishonishgan - ularning hech birini o'tkazib yuborib bo'lmaydi. Nihoyat, ular modernizatsiya ijtimoiy hayotda va inson sharoitida umuman yaxshilanishga olib keladi, deb ishonib, taraqqiyotni maqtashdi.

Modernizatsiya nazariyasiga birinchi zarba uni ishlab chiquvchilar tomonidan urildi. 1964 yilda Isroilda Shmuel Eyzenshtadt zamonaviy-likni g'arblashtirishga qarshi isyon ko'tardi. Agar G'arbiy Yevropa va Amerika kapitalizmining

versiyalarini taqqoslasak, unda jiddiy farqlarni topishimiz mumkin. Shuning uchun Yevropa zamonaviyligi Amerika zamonaviyligi bilan deyarli bir xil emas. Va G'arb o'zi uchun G'arb zamonaviyligini yaratganidek, Islom olami ham o'zi uchun Islomiy zamonaviylikni yaratadi. "Ko'p zamonaviylik", "ko'p modern" g'oyasi mana shu tarzda paydo bo'ldi, bu albatta AQShning zamonaviy dunyoda yetakchiligini shubha ostiga qo'ydi.

Keyingi zarba Lotin Amerikachilari tomonidan: Raul Prebisch, BMT Lotin Amerikasi Markazining iqtisodchisi, chap qanot radikal iqtisodchi Andre Gunder Frank, sotsiolog va Braziliyaning kelajakdagi prezidenti Fernando Enrike Kardozu, shuningdek T. Dyus Santos, R. Stavenhagen, O. Fals Borda, E. Torres Rivas, M. Kaplan va boshqalar. Ular o'z ma'ruzalari va maqolalarida modernizatsiya nazariyasi Uchinchi dunyo mamlakatlarini qoloqlikdan chiqarishga qodir emasligini ta'kidladilar. Xususan, Lotin Amerikasi davlatlari, o'z muassasalarini amerikalik maslahatchilar bilan to'ldirishiga va Qo'shma Shtatlardan ulkan sarmoyalar olganiga qaramay, qoloqlik tuzog'iga tushib qolishdi. Qoloqlikning asosiy sababi Lotin Amerikasi iqtisodiyotining AQSH iqtisodiyotiga bog'liqligidir. Iqtisodiy va intellektual jihatdan qaram mamlakatlar, prinsipial jihatdan, rivojlangan davlatlarga aylana olmaydi. Bundan tashqari, nemis olimi Maks Veberning tadqiqotchilari va muxlislari modernizatsiya nazariyasini hal qiluvchi tanqidga bo'ysundirdilar. Ularning fikriga ko'ra, Talkott Parsons buyuk nemis sotsiologi va iqtisodchisi ta'limotlarini juda buzib yuborgan. Veber hech qachon an'anaviylik va zamonaviylikning ibtidoiy dixotomiyasiga moyil bo'lmagan. U tarixiy jarayonning ko'p o'lchovli va ko'p darajali mohiyatini tushungan. Shuning uchun uni modernizatsiya nazariyasi-ning asoschisi u yoqda tursin, avvalgisi deb hisoblash mumkin emas. Biroq, modernizatsiya nazariyasiga eng dahshatli zarbalar keyinchalik amerikalik faylasuf va sotsiologlarning o'zlari tomonidan urildi. Va modernizatsiya nazariyasiz G'arb, asosan, iqtisodiy yordamga muhtoj bo'lgan Uchinchi dunyo mamlakatlarining ko'pchiligida yetakchilikka da'vo qilishi nazarda tutilgan edi. Shuning uchun, u ularga "zamonaviyligini" bemalol yuklashi mumkin edi. Ammo Sovet Ittifoqi, Sharqiy Yevropa, Xitoy, Vyetnam, Kuba ham bor edi. Ular o'zlarining zamonaviylik nazariyasida, G'arb modelining universalligini inkor etgan sanoat jamiyati to'g'risidagi tushunchalariga ega edilar. Shuning uchun, "bu dunyoda kim yaxshi va kim yomon odam" ekanligini tushuntiradigan qo'shimcha nazariya kerak edi. Aynan Karl Popperring "ochiq jamiyat" nazariyasi shunday edi, u sotsialistik dunyoni nodemokratik va avtarkiyada ayblaydi.

Jamiyatni modernizatsiya qilishga urinishlar va'da qilingan natijalarga olib kelmasligi qayd etildi. Qoloq mamlakatlarda qashshoqlikni yengib bo'lmadi,

shuningdek, uning ko‘lami yanada oshdi. Nafaqat yo‘q bo‘lib ketmadi, balki keng tarqalgan avtoritar va mustabid tuzumlar, urushlar va xalq tartibsizliklari odatiy holga aylandi va diniy fundamentalizm va millatchilikning yangi shakllari paydo bo‘ldi.

Modernizatsiyaning ko‘plab salbiy yon ta‘siri ham bo‘lgan. An‘anaviy institutlar va turmush tarzining yo‘q qilinishi ijtimoiy uyushmaganlikka, deviant xulq-atvor va jinoyatchilikning o‘shishiga olib keldi. Iqtisodiyotdagi disgarmoniya va jamiyatning turli quyi tizimlaridagi sinxronizatsiya o‘zgarishlari resurslardan samarasiz foydalanishga olib keldi. Shmuel Eyzenshtadt yozganidek, "bularning barchasi (ayniqsa, siyosiy sohada) doimiy o‘zgarishlarga, yangi muammolar va talablarga moslashishga qodir institusional tizimlarning rivojlanishini rag‘batlantirmadi". Tanqidchilar to‘g‘ridan-to‘g‘ri qarama-qarshi bo‘lgan urf-odat va zamonaviy-likning noto‘g‘ri ekanligini ta‘kidladilar va ba‘zi sohalarda an‘anaviy-likning afzalliklariga misollar keltirdilar. Samuel Xantington ta‘kidlab o‘tdi: «Nafaqat zamonaviy jamiyatlar ko‘plab an‘anaviy elementlarni o‘z ichiga oladi, balki o‘z navbatida an‘anaviy jamiyatlarda ham odatda zamonaviy deb hisoblanadigan bunday xususiyatlar mavjud. Bundan tashqari, modernizatsiya an‘anani kuchaytirishi mumkin. Shuningdek, ta‘kidlangan: "An‘anaviy ramzlar va yetakchilik shakllari modernizatsiya asosidagi qadriyatlar tizimining muhim qismiga aylanishi mumkin".

Modernizatsiya nazariyasi muvaffaqiyatli bo‘lishni to‘xtatdi. Modernizatsiya nazariyotchilari boshiga saxiy grantlar va xalqaro mukofotlar to‘kilishni to‘xtatdi. Korxonalar va davlat muassasalari ulardan yuz o‘g‘irgan. Nufuzli ilmiy jurnallar endi bankrot bo‘lgan maktab vakillariga o‘z sahifalarini taqdim etmadilar.

Tanqidlardan so‘ng va 80-yillarning o‘rtalariga qadar tadqiqotchi va amaliyotchi olimlarni "zamonaviylikni chetlab o‘tib modernizatsiya qilish" (Eyzenshtadt, Touraine, Abdel-Malek) g‘oyasining rivojlanishi olib bordi. Eyzenshtadtning fikriga ko‘ra, modernizatsiyaning yangi paradigmasida, birinchidan, hukmron ijtimoiy-madaniy turlarning jamiyat barqarorligi va mustaqilligining asosi sifatida ahamiyati tan olingan, ikkinchidan, qadriyat-semantik omillarning barqarorligiga e‘tibor berildi ham siyosiy, ham iqtisodiy hayotni tartibga solish, uchinchidan, u turli jamiyatlar va sivilizatsiyalar modernizatsiya tushunchasini beradigan institusional, ramziy, mafkuraviy talqinlarning katta o‘zgaruvchanligini tan oldi.

Biroq, 1980-yillarning ikkinchi yarmida sotsialistik lagerdagi inqiroz ta‘siri ostida konvergensiya nazariyasi tanqid ostiga olindi, chunki u sotsializmning halokatli natijasini bashorat qilmadi. Agar siz SSSRni falokatga olib kelgan ichki sabablarning mohiyatiga kirmasangiz, faqat yuzaki xulosalar bilan cheklansangiz, kapitalistik institutlar doirasidan tashqarida sanoatlashtirishning mumkin emasligi haqidagi modernizatsiya nazariyasining aksiomasi haqiqatga aylanmog‘i paydo

bo'lishi mumkin. Shu munosabat bilan modernizatsiya nazariyalarining tiklanishi yuz berdi. Bundan tashqari, ekstremal shakllarga ega bo'lgan Islomiy oppozitsiya, Uchinchi dunyo mamlakatlari G'arb yo'li bilan harakat qilish zarurligi to'g'risida yanada ishonchli dalillarni izlashga undadi. G'arbiy protestant axloqshunosligining sharqiy analoglari va "zamonaviylikka o'tish" (Eyzenshtadt, Bella, Lerner, Ling, Singer va boshqalar) yo'lining endogen shart-sharoitlarini izlash bilan bog'liq yo'nalish mashhurlikka erishdi. Shu bilan birga, ular ko'rib chiqayotgan modernizatsiya paradigmasi g'arbiy jamiyatni rivojlantirish uchun boshlang'ich nuqtasi sifatida G'arbning bozorni anglash doirasidan tashqariga chiqmaydi.

XX-asrning 40-60-yillarida keng tarqalgan nazariyalar eng rivojlangan G'arb davlatlari tomonidan boshqa mamlakatlarni modernizatsiya qilish standarti sifatida aniq tan olindi. Modernizatsiya deganda an'anani zamonaviylik bilan almashtirish jarayoni yoki an'anaviy jamiyat-dan zamonaviyga yuksalish taraqqiyoti tushuniladi. Shu bilan birga, an'ana, qoida tariqasida, ijtimoiy taraqqiyotga to'sqinlik qiladigan va uni yengib o'tish va buzish kerak bo'lgan deb tan olindi. Barcha mamlakatlar va xalqlarning taraqqiyoti universalistik pozitsiyadan qaraldi - u bir yo'nalishda davom etishi, bir xil bosqich va qonuniyatlarga ega bo'lishi kerak. Modernizatsiyaning milliy xususiyatlarining mavjudligi tan olingan, ammo ular ikkinchi darajali ahamiyatga ega deb ishonilgan. Ikkinchi bosqich XX-asrning 60-70-yillarning oxiri birinchi bosqichning g'oyalarini tanqid qilish va qayta baholash bilan o'tdi - ilmiy va texnologik inqilobga ahamiyat berildi, zamonaviy jamiyatlar ko'plab an'anaviy elementlarni o'z ichiga olishi mumkinligi, modernizatsiya mumkinligi tan olindi an'analarni mustahkamlash. Modernizatsiya tushunchalari kommunistik transformatsiya nazariyalariga alternativa sifatida tan olingan. Ba'zi tadqiqotchilar ijtimoiy taraqqiyotning zaruriy sharti sifatida siyosiy taraqqiyotning "barqarorligi" muammosiga alohida e'tibor berishni boshladilar. Bir nuqtai nazardan, modernizatsiya muvaffaqiyatining sharti elita va omma o'rtasidagi muloqot orqali barqarorlik va tartibni ta'minlashdir. Ammo, masalan, S. Xantington modernizatsiya qilishning asosiy muammosi aholini safarbar qilish, uning siyosiy hayotga aralashishi va uning manfaatlarini ifoda etish va umumlashtirishning mavjud institutlari, tuzilmalari va mexanizmlari o'rtasidagi ziddiyat deb hisoblagan. Darvoqe, u o'zgarishlar bosqichida tartibni boshqarishga qodir bo'lgan qat'iy avtoritar rejimgina transformatsiyalar uchun zarur resurslarni to'plashi va bozorga o'tishni va milliy birlikni ta'minlay olishini ko'rsatdi. Uchinchi bosqich 80-yillarning oxiridan boshlab, modernizatsiya nazariyasini rivojlan-tirishning uchinchi bosqichida texnologik va ijtimoiy jihatdan ilg'or tajribalarni to'plash va ularni tarixiy an'analardan va an'anaviylar bilan uyg'unlikda amalga oshirish asosida amalga oshiriladigan milliy

modernizatsiya loyihalarini amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu davrda g'arbiy jamiyatlarning qadriyatlari tan olingan (A.Turen, S.Eyzenshtadt). Shu bilan birga, modernizatsiya G'arb tajribasini tatbiq qilmasdan amalga oshirilishi mumkinligi va zamonaviylik va an'anaviylik o'rtasidagi muvozanatning buzilishi keskin ijtimoiy ziddiyatlar va modernizatsiyaning muvaffaqiyatsizliklariga olib kelishi sifatida ham tan olinadi. An'analarni yengib o'tishning mohiyati endi ularning tubdan rad etilishida emas, balki vaqt o'tishi bilan tobora kuchayib borayotgan ba'zi vaziyatlarda ijtimoiy regulyatorlar din tomonidan shartlangan an'anaviy qat'iy ijtimoiy meyorlar va xulq-atvor modellari emasligidadir yoki jamoat pretsedentlari, lekin shaxsiy tanlov meyorlari, shuningdek shaxsiy qadriyatlar va imtiyozlar tufayli yuzaga keladi. Modernizatsiya jarayonidagi ushbu holatlar tobora ishlab chiqarish sohalaridan kundalik hayotga o'tmoqda, bunga jamiyatdagi ta'lim, xabardorlik va qadriyatlarning o'zgarishi yordam beradi.

Modernizatsiyaning salbiy oqibatlari - an'anaviy institutlar va turmush tarzini yo'q qilish borligi tan olinadi, bu ko'pincha ijtimoiy tartibsizlikni, betartiblikni va anomiyani, deviant xulq-atvor va jinoyatchilikning o'sishiga olib keladi. Ba'zi joylarda bu ijtimoiy tizimning uzoq davom etadigan inqiroziga olib keladi, bu holatda jamiyat hatto og'ishlarning to'planish jarayonini nazorat qila olmaydi. Modernizatsiyaning salbiy oqibatlarini bartaraf etish vositasi sifatida g'arbiy bo'lmagan usulda olib boriladigan modernizatsiya varianti sifatida "aksil modernizatsiya" tushunchasi yoki yanada muvaffaqiyatli "alternativ modernizatsiya" kiritilmoqda yoki modernizatsiya "modernizatsiyaga qarshi" ochiq qarshilik sifatida. Modernizatsiyani talqin qilishda yevrotsentrizmni rad etish mavjud, "g'arbiylashmasdan modernizatsiya" tajribasi, xususan, modernizatsiya milliy madaniyat asosida amalga oshirilgan Yaponiyada bo'lgani kabi, har tomonlama tahlil qilinadi.

Demak, XX asrgacha yashab ijod etgan barcha mutafakkirlarning modernizatsiya va modernizatsiyalashuv qonuniyatlari haqidagi bildirgan ijodiy yoki salbiy fikrlarini xulosalab, shuni aytish mumkinki, ular asosan insoniyat sivilizatsiyasining ming yillar davomida to'plagan bilim va amaliy tajribasi, obyektiv olam faqat o'zining ichki qonunlari asosida rivojlanishi va taraqqiy etishini ko'rsatadi.

REFERENCES

1. Rahmonova, S. (2023). DYNAMICS AND MAIN DIRECTIONS OF SPIRITUAL AND CULTURAL REFORMS IMPLEMENTED IN UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 850-854.

2. Rahmonova, S. (2023). YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY-MADANIY ISLOHOTLAR. Current approaches and new research in modern sciences, 2(10), 40-43.
3. Rahmonova, S. (2023). YUKSAK MA’NAVIYATLI AVLOD-UCHINCHI RENESSANS BUNYODKORLARI. *Наука и технология в современном мире*, 2(3), 76-79.
4. Rahmonova, S. (2024). THE REFORMS IMPLEMENTED IN NEW UZBEKISTAN ARE THE FOUNDATION OF THE THIRD RENAISSANCE. *Modern Science and Research*, 3(2), 394-399.
5. Qizi, R. S. S., Shukhratovna, T. S., & Karamatovna, M. A. (2024). Implementation of Education and Protection of Children's Rights in the age of Technology. *SPAST Reports*, 1(7).
6. Rahmonova, S. (2023). DYNAMICS AND MAIN DIRECTIONS OF SPIRITUAL AND CULTURAL REFORMS IMPLEMENTED IN UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 850-854.
7. Rahmonova, S. (2023). YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY-MADANIY ISLOHOTLAR. Current approaches and new research in modern sciences, 2(10), 40-43.
8. Rahmonova, S. (2023). YUKSAK MA’NAVIYATLI AVLOD-UCHINCHI RENESSANS BUNYODKORLARI. *Наука и технология в современном мире*, 2(3), 76-79.
9. Rahmonova, S. (2024). THE REFORMS IMPLEMENTED IN NEW UZBEKISTAN ARE THE FOUNDATION OF THE THIRD RENAISSANCE. *Modern Science and Research*, 3(2), 394-399.
10. Qizi, R. S. S., Shukhratovna, T. S., & Karamatovna, M. A. (2024). Implementation of Education and Protection of Children's Rights in the age of Technology. *SPAST Reports*, 1(7).
11. Rahmonova, S. (2023). DYNAMICS AND MAIN DIRECTIONS OF SPIRITUAL AND CULTURAL REFORMS IMPLEMENTED IN UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 850-854.
12. Rahmonova, S. (2023). YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY-MADANIY ISLOHOTLAR. Current approaches and new research in modern sciences, 2(10), 40-43.
13. Rahmonova, S. (2023). YUKSAK MA’NAVIYATLI AVLOD-UCHINCHI RENESSANS BUNYODKORLARI. *Наука и технология в современном мире*, 2(3), 76-79.

14. Rahmonova, S. (2024). THE REFORMS IMPLEMENTED IN NEW UZBEKISTAN ARE THE FOUNDATION OF THE THIRD RENAISSANCE. *Modern Science and Research*, 3(2), 394-399.
15. Qizi, R. S. S., Shukhratovna, T. S., & Karamatovna, M. A. (2024). Implementation of Education and Protection of Children's Rights in the age of Technology. *SPAST Reports*, 1(7).
16. Rahmonova, S. (2023). DYNAMICS AND MAIN DIRECTIONS OF SPIRITUAL AND CULTURAL REFORMS IMPLEMENTED IN UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 850-854.
17. Rahmonova, S. (2023). YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY-MADANIY ISLOHOTLAR. *Current approaches and new research in modern sciences*, 2(10), 40-43.